

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 2(10) сәуір-маусым 2017

ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми
журнал

EDU.E-HISTORY.KZ
электронный научный журнал

EDU.E-HISTORY.KZ
electronic scientific journal

Құрылтайшы:

Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Басредактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Р. Абдуллаев (Өзбекстан), Н. Аблажей (Ресей), Б. Аяған, М. Әбусейітова, С. Әжіғали,
Н. Әлімбаев, Б. Байтанаев, Қ. Жұмағұлов, Ғ. Кенжебаев, Б. Көмеков,
Мансура-Хайдар (Үндістан), Р. Масов (Тәжікстан), Ә. Мұқтар, В. Плоских (Қырғызстан),
Ю. Петров (Ресей), О. Смағұлов, Сон Ен Хун (Оңтүстік Корея), Е. Сыдықов,
У. Фиерман (АҚШ), А.Чубарьян (Ресей)

Жауапты редактор:

З. Төлєнова

Редактор:

Р. Көбеев

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,

Алматы қ.,

Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Edu.e-history.kz»

электрондық ғылыми журналының редакциясы

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Электрондық мекен-жай: <https://edu.e-history.kz/>

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген.
Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Р. Абдуллаев (Узбекистан), Н. Аблажей (Россия), Б. Аяган, М. Абусейтова, С. Ажигали,
Н. Алимбай, Б. Байтанаев, К. Жумагулов, Г. Кенжебаев, Б. Комеков,
Мансура-Хайдар (Индия), Р. Масов (Таджикистан), А. Муктар, В. Плоских (Кыргызстан),
Ю. Петров (Россия), О. Смагулов, Сон Ён Хун (Южная Корея), Е. Сыдыков,
У. Фиерман (США), А. Чубарьян (Россия)

Ответственный редактор:

З. Толенова

Редактор:

Р. Кубеев

Адрес редакции:

050010, Республика Казахстан,

г. Алматы,

ул. Шевченко, 28.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
«Edu.e-history.kz»

Редакция электронного научного журнала

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz/>

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:
№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходимо
обязательно ссылаться на журнал.

Founder and publisher:

RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology"
of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of
Kazakhstan

Editor-in-chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Editorial board:

R. Abdullaev (Uzbekistan), N. Ablazhey (Russia), B. Ayagan, M. Abuseytova, S. Azhigali,
N. Alimbai, B. Baitanaev, K. Zhumagulov, G. Kenzhebaev, B. Komekov,
Mansura-Khaidar (India), R. Masov (Tajikistan), A. Muktar, V. Ploskikh (Kyrgyzstan),
Y. Petrov (Russia), O. Smagulov, Song Yong Hoon (South Korea), E. Sydykov,
W. Fierman (USA) , A. Chubaryan (Russia)

Executive editor:

Z. Tolenova

Editor:

R. Kobeev

Editorial address:

050010, Republic of Kazakhstan,
Almaty,
28 Shevchenko Str.
Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology,
«Edu.e-history.kz»
Editorial electronic scientific journal
Phone: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website: <https://edu.e-history.kz/>

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and
Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, r
egistration certificate:

No. 14602-IIA dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic
format).

When re-publishing articles, shooting on microfilm and other copies, it is necessary to refer to the
journal.

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.
ӘОЖ / УДК/ UDK 338.484.(574)

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АЙМАҒЫНДАҒЫ СУ МӘСЕЛЕСІ: САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қилыбаева П.Қ.^{1*}, Нұрсұлтанова Л.Н.²

¹Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ(Астана қ., Қазақстан)

*Автор-корреспондент

²Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ(Астана қ., Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада Орталық Азия аймағы елдерінің Арал теңізі бассейні трансшекаралық су ресурстарын басқару, қорғау және дамытудың ұйымдастыру құрылымын нығайту және тиімді пайдалану мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: Су мәселесі, трансшекаралық сулар, су қоры, суды пайдалану, су ынтымақтастығы, су ресурстарын басқару, Халықаралық Аралды құтқару қоры.

ПРОБЛЕМА ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Килыбаева П.Қ.^{1*}, Нурсултанова Л.Н.²

¹ЕҰУ им. Л.Н. Гумилева (г. Астана, Казахстан)

*Автор-корреспондент

²ЕҰУ им. Л.Н. Гумилева (г. Астана, Казахстан)

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы эффективного использования и совершенствования организационной структуры управления, защиты и развития трансграничных водных ресурсов Аральского моря в регионе Центральной Азии.

Ключевые слова: Водный вопрос, трансграничные воды, использование воды, водное сотрудничество, управление водными ресурсами, Международный фонд по спасению Аральского моря

THE PROBLEM OF WATER RESOURCES IN CENTRAL ASIAN REGION: SOCIO-ECONOMIC ASPECTS

Kilybaeva P.K.^{1*}, Nursultanova L.N.²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University(Astana, Kazakhstan)

Corresponding authors*

²L.N. Gumilyov Eurasian National University(Astana, Kazakhstan)

Abstract. The article reviews the issues of effective use and improvement of the organizational structure of transboundary water resources management, protection and development of the Aral Sea in the Central Asian region.

Keywords: Water problems, transboundary waters, water use, water cooperation, water resources management, International Fund for saving the Aral Sea.

Кіріспе

В условиях развернутого коммунистического строительства КПСС и Советское государство взяли курс на активизацию борьбы с религией, повсеместно нарушая законодательство о культах.

Аймақтың су ресурстары ұлттық және аймақтық қауіпсіздіктің әртүрлі аспектілерін анықтайды. Аймақтағы ұзақ жылдар бойы шешімі табылмай отырған мәселенің бірі – су мәселесі болып отыр. Орталық Азия мемлекеттеріндегі ірі өзендердің бәрі трансшекаралық өзен болып есептеледі. Су ресурстарын өз жерінде құрастыратын жалғыз ғана ел – Қырғызстан, аймақтың басқа елдерінің бәрінде судың қажетті көлемі қандай да болмасын мөлшерде іргелес мемлекеттердің жерінен келетін суға тәуелді. Әлемдік су ресурстарының үлкен бөлігі ұлттық шекаралардан өтеді. БҰҰ-ның 2003 жылдық «Water for People, water for Life» есебінде әлемдегі 263 трансшекаралық су бассейндерінің үштен бірі екіден астам елді бөліп өтетіндігі, ал 19 – ы бестен астам елді бөліп ағатындығы; жалғыз Дунай өзені ғана 18 мемлекеттің жерімен ағатындығы атап көрсетілген. Африка мен Таяу Шығыстың көптеген елдері өздерінің суға қажеттіліктерін «шетелдік» су арқылы қамтамасыз етеді. БҰҰ-ның бағалауы бойынша, ХХІ ғ.жарамды ағынды жер үсті суларының шамамен 54 % пайдаланылды. 2025 ж. бұл көрсеткіш 70 % - ке жетуі мүмкін. Жыл сайын ғаламшар халқы 85 млн. адамға артуда, халықтың жан басына шаққанда суды тұтынуы –әрбір жиырма жылдықта екі есе өсуде. БҰҰ – ның болжамы бойынша посткеңістік Орталық Азия халқы 2025 ж.72 млн. адамға артып, 1970 ж. салыстырғанда 2,4 есеге көбейеді [1].

Жоғарыда келтіріп кеткеніміздей халық санының өсуі, сондай-ақ, урбандалу, өнеркәсіптің дамуы және ауылшаруашылық мұқтаждығы суға деген сұраныс пен суға тәуелділікті үнемі арттыруда. Орталық Азиядағы негізгі су ресурсы Сырдария және Өмудария бассейндері. Өмудария Орталық Азиядағы ең ірі өзен. Оның негізгі ағысы Тәжікстан жерінде қалыптасады, одан әрі Ауғанстан мен Өзбекстан шекарасын бойлай ағып Тәжікстанды кесіп өтеді де, Өзбекстан территориясынан қайта өтіп Аралға құяды. Сырдария ОА-дағы суының көлемі бойынша екінші және ұзындығы бойынша бірінші өзен. Оның ағысы Қырғыз жеріндегі Орталық (ішкі) Тянь – Шань тауының бастау алады. Нарынның Қарадариямен қосылуынан кейін өзен Сырдария деп аталады. Сырдарияның негізгі ағысы Қырғызстан территориясында қалыптасып, Өзбекстан мен Тәжікстан аумағын кесіп өтіп Арал теңізіне құяды. Бұдан Орталық Азиядағы негізгі су ағысы Қырғызстан мен Тәжікстан шекарасында қалыптасатынын көреміз. Төмендегі кестеде (1) Өмудария мен Сырдария өзендерінің әртүрлі елдер шекараларында қалыптасқан орташа жылдық ағысының көрсеткіші берілген.

Кесте 1.

Арал теңізі бассейнінің көпжылдық орташа ағысы (жылына куб.км)

Республика	Су бассейні		Арал теңізі бассейні бойынша барлығы	
	Сырдария	Өмудария	Куб.км.	%
Қазақстан	2,426	-	2,426	2,1
Қырғызстан	27,605	1,604	29,209	25,1
Тәжікстан	1,005	49,578	50,583	43,4
Түркменстан	6,167	1,549	1,549	1,2
Өзбекстан	37,203	5,056	11,223	9,6

Ауғанстан	-	21,593	21,593	18,6
Арал бассейні барлығы:	теңізі б/ша 37,203	79,280	116,483	100,0
* <i>Диагностический доклад для подготовки региональной стратегии рационального и эффективного использования водных ресурсов Центральной Азии / Европейская экон. комиссия, Экон. и социальная комиссия для Азии и Тихого океана. 2002. С. 14.</i>				

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап Орталық Азия республикалары арасында су саудасы басталды. Пайдалы қазбалары аз Қырғыстан мен Тәжікстан үшін су басты байлыққа айналды. Мысалы, Сырдария бассейні төрт республика Қазақстан, Қырғыстан, Өзбекстан, Тәжікстан аумағын алып жатыр. Қырғыстан үлесіне 74%, Өзбекстанға 14%, Тәжікстанға 3% және Қазақстанға 9% тиеді. Ал Әмудария бассейнінде Тәжікстанның үлесі басым.

Орталық Азиядағы су мәселесі аса өзекті экологиялық мәселелердің қатарына жатады. Аймақтың гидрогеографиясына келетін болсақ, мұндағы су ресурстары жеткілікті, алайда тең емес мөлшерде таралған. Орталық Азия аймағының негізгі гидроресурстары оның оңтүстік-шығыс бөлігінде, яғни Тәжікстан мен Қырғызстанда орналасқан. Суды көп тұтынушылар қатарына Өзбекстан, Түрікменстан, Қазақстан жатады. Осыған байланысты аймақтағы суы аз және сусыз кеңістіктер аймақ территориясының анағұрлым көп бөлігін қамтып отыр. Ол су мәселесінің аймақтағы мемлекеттер үшін шаруашылық қана емес, сонымен қатар әскери-стратегиялық маңызға ие екендігін көрсетеді [2].

Орталық Азияда айтарлықтай қақтығыстық мүмкіндік су-энергетикалық қорларды қолдану мен басқаруда көрінуде. Мүдделердің қарама-қайшылығы аумақтық орналасуларының трансшекаралық шарттарына сай, аймақ мемлекеттерінің су-энергетикалық қорларды тұтынудағы әртүрлі бағыттағы көзқарастарымен түсіндіріледі.

Аталған қорларды мемлекетаралық деңгейде бірлесе пайдалану – өте күрделі үрдіс. Бұл өзара түсіністікті, ымыраға келу, сонымен бірге, нақты жағдайларды қабылдау мен ұстануды талап етеді. Дегенмен, келісімге келу әрдайым жүзеге аспады және кейбір мемлекеттер су қорларын пайдалануда біржақты шараларға жүгінді, бұл өз кезегінде аймақтың қалған елдеріне қолайсыздықты туғызады.

Қатаң құрғақ ауа райына қарамастан аймақта бірнеше ірі және көптеген кішігірім өзендер ағады. Сонымен қатар, жүздеген табиғи және жасанды су қоймалары, жерасты сулары резервуарлары орналасқан. Олардың барлығын қоса есептегенде аймақта шамамен 170-180 мың км² көрсеткішке бағаланатын су қоры бар, қазіргі таңда олардың 90% астамы пайдаланылуда [3].

Осыған байланысты су-энергетикалық реттеудің келісілген әрі теңгерімді аймақтық механизмін құрастыру – Қазақстан Республикасының сыртқы саясатындағы орталық азиялық векторды жүзеге асыруда алдыңғы қатарлы мәселеге айналды. Елбасының 2012 жылғы 14 желтоқсандағы халыққа жолдауында Үкіметке берген тапсырмасына сәйкес әзірленген және 2014 жылғы 4 сәуірде ҚР Президенті Н.Назарбаевтың № 786 жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының «Су ресурстарын басқару жөніндегі мемлекеттік бағдарламасын» сапалы жүзеге асыру, су шаруашылығы саласын нығайтуға және су үнемдеудің озық технологияларын енгізу арқылы еліміздің экономикасының барлық салаларын толық сумен қамтамасыз етуге, сондай-ақ, ауыз су тапшылығының алдын алуға мүмкіндік береді.

Өзбекстан Парламентінің 6 мамыр 1993 ж. «Су және суды пайдалану туралы» Заңы, Қырғыз Республикасының 23 шілде 2001 ж. ҚР-ның су нысандары, су ресурстарын және су шаруашылығы құрылыстарын мемлекетаралық пайдалану туралы Заңы, 2005 жылы қабылданған Су Кодексі («Су туралы» Заңы 12.01.2005) Қырғыз Республикасына ұлттық су саясатын модернизациялау үшін сенімді құқықтық негізді құрады, Тәжікстан Республикасының

3.03.2006 ж. № 174 ж. және 20.03.2008 ж. № 381 Су Кодексі, Түркменстан Республикасының Су Кодексі 25 қазан 2004, 1 наурыз 2014 жылғы заңдары өзгертулер мен толықтырулармен 1 қаңтар 2017 ж. қабылданды. 1998 ж. 17 мамырдағы Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы Парламенттері арасында жасалған Келісім, Қазақстан бастамасы бойынша Қырғызстан мен қазақстандық делегация 2000 жылы Шу және Талас өзендерінен алынатын суларға байланысты шығындарды қалпына келтіру және бөгеттер мен су қоймаларына қызмет көрсету құқығын Қырғызстанға беруге қол жеткізді. 2006 жылы Шу-Талас өзендері сулары бойынша Комиссия құрылды. Аталған фактілердің барлығы аймақтағы су ресурстарын ұлтаралық басқарудың алғашқы тиімді үлгілері болды.

Негізгі су потенциалы бірнеше трансшекаралық өзендердің суқорларынан құралады, олардың ішінде: Әмудария және Сырдария (Қазақстан, Қырғызстан, Түркменстан, Өзбекстан және Тәжікстан), Талас және Шу (Қазақстан мен Қырғызстан), Іле (Қазақстан мен ҚХР), Тарым (Тәжікстан, Қырғызстан мен ҚХР), Ертіс (ҚХР, Ресей, Қазақстан), Тобыл, Жайық, Есіл (Ресей, Қазақстан).

Аймақтағы жер бетіндегі су қоры 235,8 млрд.м³ көрсеткішке тең, жан басына шаққанда 1700 м³ көлеміндегі жағдай апатты болып есептеледі, ал ОАА мемлекеттерінде бұл көрсеткіш екі есе жоғары 3287 м³, бұл халықтың сумен қамтылуы қанағаттандырылмайтын жағдайда дегенді білдіреді [4]. Алайда, аймақ мемлекеттерінің сумен қамтылуы үлесі біркелкі емес. Орталық Азияда су тапшылығы сезілуде. Қазірдің өзінде Түркменстан мен Өзбекстан суды халықтың жан басына шаққандағы ең төменгі деңгейдегі алғашқы он елдің қатарына кіреді.

Орталық Азия аймағындағы негізгі су қорлары Сырдария мен Әмудария су бассейндеріне қатысты. 100-120 км² тең жылдық ағындардың көрсеткіші аймақ халқының 80% сумен қамтамасыз ету мүмкіндігіне ие. Трансшекаралық өзендермен қатар ірі көлдер мен су қоймаларының да маңызы зор. Ірі көлдер санатына Ардай-Арнасай (көлемі 20 км² астам) және Сарықамыс (100 км²) көлдерін мысалға алуға болады. Су резервуаларының ішінде Қырғызстандағы Тоқтағұл, Тәжікстандағы Қаракұм, Қазақстандағы Шардара, Өзбекстандағы Чарвак және Әндіжан су қоймаларын атап өтуге болады. Жасанды резервуарлардағы сулар ирригациялық қажеттіліктерге, электр энергиясын өндіруге және ең бастысы аймақты сумен қамтамасыз етуге пайдаланылады.

Су қорларын пайдалануда саяси-экономикалық мүдделердің үйлеспейтін жағдайдың шиеленісуіне аймақ мемлекеттерінің көршілерімен келісілмеген іс-шараларды іске асыруы барысында көрініс табууда. Мысалы, өмірлік маңызы зор су қорының мол көлеміне ие Қырғызстан 2001 ж, 23 шілдесінде «Қырғызстан Республикасының су ресурстары, су қондырғылары және жалпы су шаруашылығы нысандарын мемлекетаралық қолданылуы» аталған заңын қабылдады [5]. Аталған құжат бойынша су табиғи ресурс ретінде белгілі бір экономикалық құқыққа ие, яғни мемлекетаралық қатынаста суды пайдалануда белгіленген төлемді қажет ету мәселесі заңды күшіне енді. Осыған орай, Түркменстан президенті Сапармұрат Ниязовтың «Түркменстанда сумен қамтамасыз ету мәселелері туындауы мүмкін емес. Бұған Қаракұмдағы көл құрылысының маңызды жобасы кепіл бола алады» деген сөздерін келтіруге болады [6].

Аймақ үшін тұтастай алғанда ауыл шаруашылығына қарағанда гидроэнергетиканың маңызы төмен, бірақ Қырғызстан мен Тәжікстан үшін гидроэнергетика елдің экономикалық және әлеуметтік дамуындағы маңызды ресурс болып табылады. Бұл ретте аймақ елдердің екі тобы арасында қақтығысты мүмкіндіктер өрістейді: 1) Қазақстан, Өзбекстан және Түркменстан; 2) Қырғызстан мен Тәжікстан.

Орталық Азияда су-энергетикалық кешенді тиімді дамытуға кедергі келтіретін проблемалар кешенін үш ірі бөлікке бөлуге болады:

1. Нормативті-құқықтық базаның кемдігі;

Су-энергетикалық өзара ықпалдастықты арттыру үшін серіктестік мәселесін қамтитын, нақтыланған және реалистік келісім қажет. Аймақ елдерінің су шаруашылығы ведомстволарының артқарған жұмыстары арқасында жүйелілікті арттыру, кадамдарды деталізациялау және декларативтік негізінде нормативті-құқықтық базаны дамытудың іргетасы қаланды.

Бастапқы келісімдер Арал теңізі бассейні су қорын басқару мәселелерін реттеуге арналған. Құжаттардың әрқайсысының деңгейі мен мазмұны бітімге келген уақыт шындығына сай келеді. Ондағы негізгі принциптер халықаралық су құқығы мен әлемдік практикаға қайшы келмеді.

Алайда, төмендегі мәселелер анықталмады:

- Мемлекеттердің әр жылы сумен қамтамасыз ету кезеңіндегі отын және энергетикалық ресурстарды жеткізудегі жауапкершілігі мен міндеттері;

- Ортақ шараларды жүзеге асыруда қаржыландыру көздері.

Нәтижесінде, қазіргі қолда бар құжаттар мен әр жылы қабылданған хаттамалар су қорларын тиісінше пайдалану мен бақылауды қамтамасыз етпейді. Әсіресе, судың төменгі ағысында орналасқан суармалы жерлерді сумен қамтамасыз ету, Арал теңізінің экожүйесін қалпына келтіру үшін су тарту, су көлемі артып кеткен кезеңде Сырдария өзені бассейнінде төтенше жағдайлардың орын алмауына кепілдіктер берілмеді.

Қазіргі кезеңінде су-энергетикалық шаруашылық серіктестігін құруда мынадай түйінді мәселелерде келіспеушілік байқалуда:

- Су ресурстарын үйлесімді тұтыну мен тиімді жұмсауға бағытталған ауылшаруашылық (жер суару) саясатын жүргізу, әрі ылғал сақтау мен өзге де прогрессивті технологияларға сатылап өту;

- Электроэнергияны пайдалану мен өндіруде мемлекетаралық дисбалансты реттеуге бағытталған энергетикалық саясат;

- Су-энергетикалық кешендердің жаңа нысандарын салу және қолда барларды жаңғырту.

1. Институционалдық базаның жеткіліксіздігі;

Орталық Азияда су кешендерінің тұрақты және тоқтаусыз қызмет етуі бірнеше шарттарға тәуелді, мысалы су-энергетикалық қорларды тиімді басқару мен жүйелі пайдалану бойынша мемлекетаралық келісімдердің орындалуын қамтамасыз ету. Бұл мәселені іске асыруда кейбір кедергілер туындайды:

- Аймақтық интеграция бағдарламасының жоқтығы;

- Кейбір транзиттік мемлекеттердің суды өз қажеттіліктері үшін рұқсатсыз тартып алуы;

- Осы күнгі ұлттық жүйелердің арасында аймақтық деңгейдегі гидрологиялық бақылау бойынша ақпарат алмасудың тиімді құралдарының болмауы;

- Бассейндердің су қорын қорғау мен кешенді пайдалануда экологиялық талаптардың есепке алынбауы;

1. Тиімді қаржы-экономикалық механизмнің жоқтығы.

Орталық Азия мемлекеттерінің ұлттық су саясаттарын үндестіру мен синхронды жүргізу қажеттілігі артуда. Барлық мемлекеттердің мүдделерін қанағаттандыру мүмкін емес, сондықтан ымыраға келу мен өтемақының кепілді жүйесі қажет. 1992 жылы бес мемлекет өкілдері қол қойған Алматы келісімі бойынша су бөлінісінің бұрынғы жүйесі сақталды, алайда ол негізінен судың төменгі ағысында орналасқан мемлекеттерге (Қазақстан, Өзбекстан, Түркменстан) ғана тиімді болды. Өтемақы мәселесіндегі оқылықтар, отын және суды тұтынушылардың төлем қабілетсіздіктері, сонымен қатар, өтемақы мөлшерін бағалау механизмінің жетілмегендігіне де байланысты. Сонымен қатар, қалпына келетін тау энергоресурстарының үлкен потенциалының қолданылмауы, кейбір сарапшылардың пікірінше, оларды Қытай, Пәкістан және Үндістанға

экспорттауға болатындығын айтады. Атап өтетін жайт, Тәжікстан гидроэнергоресурстардың потенциалының көрсеткіші бойынша әлемде 8-ші орынға ие бола тұрып, электроэнергияның 50% импорттайды. Қырғызстан гидропотенциалының 7% ғана пайдаланады. Қырғызстанның жалпы гидроэнергетикалық потенциалы 18,5 млн кВт, қуаты 142,5 млрд кВт/сағ болып бағаланады, және оның тек 9% сәл астамы ғана игерілген. «Гидрожоба» институтының материалдарына сүйенсек, республика өзендерінде жалпы қуаты 11 400 МВт 95 ірі және орта электростанция салуға болады, және оның жылдық орта өндірісі 49,8 млрд кВт/сағ [7]. Бүл көрсеткіштер бойынша ТМД елдерінің ішінде Қырғызстан тек Ресей мен Тәжікстанға жол береді.

Су қоймаларының көпшілігі бұдан 25 жыл бұрын құрастырылған. Қазіргі кезеңде олар тұнбаланған, сөйтіп олардың тиімділігі жоспарланғаннан 30 % - ке төмендеді. Ірі гидроэлектростанциялар да жаңалануды қажет етеді. Гидроэнергетика нысандарын дамытуға салынатын қаржының болашақта қайтарымдылығына қарамастан (аймақ энергияның 71% гидроэнергетика арқылы алу мүмкіндігіне ие), осындай ірі жобаларға инвесторлар табу өте күрделі. Алайда, «Өзбекэнерго» мемлекеттік акционерлік компаниясының хабарлауынша, 2014-2017 жж. Өзбекстан бірқатар гидроэнергетикалық жобаларды жүзеге асыруға 400 миллион доллар көлемінде қаржы бөледі. Сонын ішінде Фархад ГЭС мен Төменгі Бозсуй сарқырамасындағы ГЭС-14 жаңғырту мен қуатын артыруға жалпы көлемі 165,7 миллион доллар бөлінбекші. Ал 2014 жылдың басында ресейлік «Силовые машины» ААҚ Чарвак ГЭС-н жаңғырту жобасының шеңберінде құрылғыларды монтаждауды бастады. Құны 53,9 миллион доллар жоба бойынша Чарвак ГЭС-ның төрт гидроагрегаты жаңғыртылып, әрбір агрегаттың қуаты 155 мегаваттан 175 мегаватқа дейін артты, нәтижесінде электроэнергияны өндіру сағатына 120 миллион киловаттқа жеткізілді [8].

Энергетикалық тәуелсіздігі, жоғары гидроэнергетикалық әлеуеті, Тәжікстан мен Қырғызстанды гидроэнергетиканы дамытуға итермелейді.

Нарықтық қатынастарға бейімделген бұл мемлекеттер:

- Өзінің табиғи пайдалы қазбаларын нарықтық бағасы бар тауар ретінде қарастыра бастады;
- Электроэнергияны пайдалану мен өндіруде өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейіне жетуге ұмтылды;
- Қолда бар гидроэнергоресурстарды максималды түрде пайдалануға тырысады.

Ал суармалы шаруашылыққа негізделген мемлекеттер Қазақстан мен Өзбекстан суармашылық маусымы кезеңінде Нарын-Сырдария су қоймасы каскадындағы су қорының уақытылы жеткізіліп тұруына аса мүдделі, әсіресе, Тоқтағұл су қоймасының су арнасына қатысты мәселесінің реттелуіне Сырдария өзені бассейндегі барлық мемлекеттер мүдделі.

Иранмен байланысын күшейте бастаған Тәжікстан Ресейдің көмегімен Әмударияның негізгі саласы Пяндж өзені бойында 14 гидроэлектрстанция салуды жоспарлап отыр. Тәжікстан жағы салуға жоспарлаған биіктігі 350 метрлік Рогун ГЭС-і де күрделі мәселеге айналуға қаржылық қиыншылықтарға қарамастан Тәжікстан Иранмен бірге 2010 жылы іске қосуға кірісті. Тәжікстан аймақтағы электр энергиясын Пәкістанға, Ауғанстанға және Үндістанға шығарушы ең ірі елге айналмақ ойы бар. Тәжікстан 2010 жылы 26,4 млрд. квт-сағат, ал 2015 оның көлемін 35 миллиардқа дейін жеткізбек.

Суға ие екінші ел Қырғызстанның да энергетика саласын дамыту жоспары Парламентте заң арқылы бекітіліп, шет елдіктердің электр энергиясын өндіру саласына жіберуге құқықтық негіз жасалды. Кеңес Одағы кезінде жобасы жасалған, жалпы 30 жылға созылған «Қамбар Ата -1» және кейіннен жобаланған «Қамбар Ата -2» ГЭС-тері ғасыр жобаларына айналды. «Қамбар

Ата -1» су электр станциясы аяқталмай тұрып, 2010 ж. «Қамбар Ата -2» ГЭС –і іске қосылды.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының жер үсті су ресурстары шамамен 100,5 куб. км құрайды. Соның ішінде ҚР аумағында 56,6 текше км (56%) су құралады және көрші елдерден - Ресей, Қытай, Өзбекстан мен Қырғызстаннан бізге жалпы көлемі 43,9 текше км (44%) су келеді. Қазақстанның 8 өзен бассейндерінің 7-і трансшекаралық болып табылады.

Су мәселесін шешудің тағы бір жолы ретінде Көксарай су қоймасын салу қарастырылды. 1998 жылы «Көксарай» су реттегішінің алғашқы жобасы жасалып, 2010 жылғы 18 наурызда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың қатысуымен Көксарай су реттегіші құрылысының кешені стратегиялық маңызды объект ретінде іске қосылды.

Орталық Азия аймағындағы су-энергетикалық ресурстарды дамыту жобаларына Ресей, АҚШ, Қытай, ЕО, Иран мен Үндістан мемлекеттері мүдделілік танытуда. Әдетте сыртқы күштердің мүддесі саудадан гөрі геосаяси тұрғыда, яғни, аймақ өміріне қатысу және ықпалын арттыруда бәсекелестікке негізделді. Халықаралық даму институттары мен ұйымдары аймақтық серіктестікті дамытуға, әрі күрделі мемлекетаралық үрдістерде су-энергетикалық мәселелерді реттеуге жәрдемдесуде. Сонымен бірге, олар жобаларды техникалық-экономикалық негіздеуге, консалтингтік, аналитикалық, технологиялық және қаржылай көмек береді. Осындай ұйымдар қатарында – Дүниежүзілік банк, Азия даму банкі, Ислам даму банкі, Еуропалық қайта құру және даму банкі, ЮСАИД, Жаһандық экологиялық қор.

Бүгінде Арал теңізі бассейнінің трансшекаралық өзендерін басқару мәселесін шешумен жалғыз мекеме Мемлекетаралық су шаруашылығын үйлестіру комиссиясы (МКВК) айналысады. Ол және оның атқарушы органы «Әмудария» және «Сырдария» бассейндік су шаруашылығы ұйымы 1990 ж. басында құрылды және Аралды құтқару халықаралық қорының құрамына кірді. МКВК бес мемлекеттің су шаруашылығы ведомстволарының басшылары деңгейінде тоқсан сайын отырыс өткізеді, су көлемін бағалайды және әрбір мемлекет қанша су алуы қажеттігін шешеді.

Су-энергетикалық саладағы серіктестік пен ықпалдастықты дамыту мүдделі тараптардан мемлекеттер, мемлекетаралық интеграциялық құрылымдар, халықаралық даму институттары, үкіметтік емес ұйымдардан қосымша күш салуды талап етеді. Қазіргі кезеңде су-энергетикалық мәселелер бойынша келісімдік үрдістер Аралды құтқарудың халықаралық қоры шеңберінде қарастырылуда.

2006 жылдың тамыз айында ЕурАзЭҚ-тың мемлекетаралық кеңесі осы ұйымның Интеграциялық комитетіне Орталық Азия аймағының су-энергетикалық қорларын тиімді пайдалану тұжырымдамасының жобасын дайындауды тапсырды. Бұл жоба дайындалды. Алайда, тараптар осыншама өткір мәселеде ортақ түсіністік таба алмады – бір жағында суды гидроэнергетика қоры ретінде үйлесімді түйістіру тұрса, екінші жағында өз мақсаттары тұрды, сол себепті «ұстанымдарды тағы бір рет мұқият тексеріп шығару» ұсынысымен шектелді. Әрине бұл ретте әртүрлі форумдар мен кездесулер жүргізіліп, көптеген уәделі келісімдер мен патетикалық декларациялар қабылданып отырады. Мысалы, 1992 ж. 18 ақпанда Алматыда бес мемлекет Мемлекетаралық су қорларын қорғау мен пайдалануда бірігіп басқару бойынша серіктестік құру туралы келісімге қол қойғанды. 1995 жылы 20 қыркүйекте Орталық Азия мемлекеттері мен халықаралық ұйымдар Арал теңізі бассейнін тұрақты дамыту туралы Нүкіс декларациясына қол қойды. 1998 жылы 17 наурызда Бішкекте Сырдария өзенінің су-энергетикалық қорларын пайдалану туралы келісім жасалды. Бұдан кейінде осыған ұқсас бірқатар құжаттар қабылданды. 2003 жылы Қызылордада Аралды құтқару қоры құрылды. Сол жылы Арал теңізі мәселелерін шешу, Арал өлкесін экологиялық салауаттандыру мен әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету туралы Келісім дайындалды.

2016 ж. 9-10 ақпанында Алматыда «Шығыс Еуропа, Кавказ және Орталық Азия елдері су шаруашылығының мәдени және білім беру аспектілері» тақырыбында халықаралық конференция өтті. Шығыс Еуропа, Кавказ және Орталық Азия елдері су шаруашылығы Желісі ұйымының президенті Полад Полад – заде конференция қатысушыларына бейне арнауында қазіргі жағдай ұйымдастырушылық, мемлекеттік сипаттағы бірқатар сұрақтарды шешуді талап етеді. «Бәрінен бұрын су құқығы және су бағасы мәселелері. Әрбір тұтынушы суды мемлекеттік құжатта бекітілген құқық бойынша алуы қажет. Ал су да өз бағасын иленуі қажет» - деп атап кайтты [9].

2016 ж. 22 – 23 қыркүйегінде Алматыда Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық министрлігі, Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі, Швейцария Федерациясы сыртқы істер федаралдық департаментінің өкілдігі, «Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті» ҒАҚ, Қазақ ұлттық аграрлық университеті, ЮНЕСКО –ның халықаралық гидрологиялық бағдарламасы (МГП), Алматы қаласындағы ЮНЕСКО-ның кластерлік бюросы, ҚР ауыл шаруашылық министрлігінің су ресурстары комитеті ҚР білім және ғылым министрлігінің география институтымен бірге, Бүкіләлемдік банк, ЕҚЫҰ, Аралды құтқару халықаралық қорының атқарушы дирекциясы, БҰҰ –ның Еуропалық экономикалық комиссиясы, ҚР –ның ұлттық ғылым академиясы, Қазақ су шаруашылығы ғылыми – зерттеу институты, «Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті» ҒАҚ, Қазақ ұлттық жаратылыстану ғылымы академиясы, Халықаралық гляциологиялық ассоциациясы, Халықаралық гидрогеологтар ассоциациясы (МАГ), Caspian Services Inc. қатысуымен «Орталық Азияның су ресурстары және оны пайдалану» тақырыбында БҰҰ –ның «Су тіршілік көзі» онжылдығын қорытындылауға арналған халықаралық ғылыми – практикалық конференциясы өткізілді. Конференцияның жұмысының қорытындысы ОАА елдерінің су мәселесі бойынша шешімдері мен «Су тіршілік көзі» (2005-2015 жж.) халықаралық онжылдығы және Халықаралық су ынтымақтастығы жылы (2013 ж.) қойылған міндеттерді орындауда ынтымақтастықты одан әрі нығайту болды [10].

2016 жылғы 24-25 қазанында Астана қаласында «Қазақстанның «жасыл экономика» үлгісіне көшуін қолдау» ЕО/БҰҰДБ/БҰҰ ЕЭК біріккен жобасының шеңберінде «Жасыл Академия» Ғылыми-білім беру орталығы ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігімен бірлесе отырып, БҰҰ ЕЭК-тің қолдауымен ұйымдастырған «Қазақстан Республикасының трансшекаралық су ресурстарын басқару саласындағы саясаты» тақырыбына семинар және «Қазақстан Республикасының трансшекаралық су ресурстарын басқару саласындағы ынтымақтастықтың институционалдық тетіктері мен нормативтік құқықтық базасын жетілдіру» тақырыбына дөңгелек үстел өтті.

Семинар мен дөңгелек үстелде БҰҰ Еуропалық экономикалық комиссияның сарапшылары бейіндік мемлекеттік органдарымен тығыз ынтымақтастықта дайындаған, трансшекаралық су ресурстарын басқару саласындағы саясатқа шолу және Қазақстан Республикасы үшін ұсынымдар жобасы талқыланды [11].

Су мәселесі – маңызды геоэкономикалық және стратегиялық даму ресурсы болып табылады. Сондықтан да аймақ мемлекеттері әр тараптың мүдделеріне қайшы келмейтін «су дипломатиясын» жүргізуі, маңызы зор іс-шара.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Вода для людей, вода для жизни: Доклад ООН о состоянии водных ресурсов мира: Программа оценки водных ресурсов мира : Обзор // UNESCO :офиц.интернет-сайт.2002. С.9.URL:<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001295/129556r.pdf>.

2. Журнал «Экспресс К.», 8 февраля 2001.
3. Шименин З.Л. Реки Центральной Азии. –Астана: Елорда, 2003. -52б.
4. Винокуров Е.Ю. Инвестиции и сотрудничество в гидроэнергетике Центральной Азии // Континент партнерства.-2007, 42 б.
5. Куртов А. Проблемы обеспечения водой государств Центральной Азии: позиция Кыргызстана. // Центральная Азия и Кавказ.-2004.-№6 (36),-130 б.
6. Хроника Туркменистана. Водная проблема Центральной Азии: будет ли решение?// <http://www.chrono-tm.org/2013/11/vodnaya-problema-tsentralnoy-azii-budet-li-reshenie/>
7. Жангазы Р. О некоторых вопросах водно-энергетического комплекса Центральной Азии: национальная безопасность и интересы Республики Казахстан.//Analytic.-2010/3(55). -53-62 бб.
8. Госкомпания «Узбекэнерго» модернизирует одну из ГЭС в Узбекистане// <http://oilnews.kz/novosti/novosti-tek-zarubezhya/16121.html>
9. В Казахстане обсудили проблемы водного хозяйства и мелиорации стран ВЕКЦА // «agroxxi.ru»
10. Итоги проведения международной научно-практической конференции «Водные ресурсы Центральной Азии и их использование» 22-23 сентября 2016 г., г. Алматы, Казахстан. <https://ingeo.kz/?p=6103>
11. Астанада трансшекаралық су ынтымақтастығы мәселесі талқыланды. Сәрсенбі, 26 Қазан 2016. <http://www.green-academy.kz/kz/esepter/item/367-astanada-transshekaraly-su-yntyyma-tasty-y-m-selesi-tal-ylandy.html>

REFERENCES

1. Voda dliya ludei, voda dliya zhizni: Doklad OON o sostoiyani vodnykh ressursov mira: Programma otsenki vodnykh ressursov mira : Obzor // UNESCO :office.internet-sait.2002.C.9.URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001295/129556r.pdf>.
2. Zhurnal «Express K.», 8 fevraliya, 2001.
3. Shimenin Z.L. Reki tsentralnoi Azii. – Astana: Elorda, 2003. -52 b.
4. Vinokurov E.Y. Investitsii i sotrudnichestvo v gidroenergetike Tsentralnoi Azii // Kontinent partnerstva.-2007, 42 b.
5. Kurtov A. Problemy obespecheniya vodoi gosudarstv Tsentralnoi Azii: pozitsia Kyrgyzstana. // Tsentralnaiya Aziya i Kavkaz.-2004.-№6 (36),-130 б.
6. Khronika Turkmenistana. Vodnaiya problema Tsentralnoi Azii: budet li reshenie? // <http://www.chrono-tm.org/2013/11/vodnaya-problema-tsentralnoy-azii-budet-li-reshenie/>
7. Zahngazy R.O. O nekotorykh voprossakh vodno-energeticheskogo kompleksa Tsentralnoi Azii: natsionalnaiya bezopasnost; I interesy Respubliki Kazakhstan.//Analytic.-2010/3(55). -53-62 бб.
8. Goskompaniya “Uzbekenergo” moderniziruet odnu iz GES v Uzbekistane// <http://oilnews.kz/novosti/novosti-tek-zarubezhya/16121.html>
9. V Kazakhstane obsudili problem vodnogo khoziyastva I melioratsii stran VEKCA // «agroxxi.ru»
10. Itogi provedeniya mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferencii «Vodnye resursy Tsentralnoi Azii I ikh ispolzovanie» 22-23sentiabriya 2016 g., Almaty, Kazakstan. <https://ingeo.kz/?p=6103>
11. Astanada transshekaralyk su yntymaktastygy maselesi talkylandy. Sarsenbi, 26 Kazan 2016. <http://www.green-academy.kz/kz/esepter/item/367-astanada-transshekaraly-su-yntyyma-tasty-y-m-selesi-tal-ylandy.html>

МАЗМҰНЫ

Атығаев Н. МОҒҰЛДАРДЫҢ ИСЛАМДЫ ҚАБЫЛДАУЫ (МЫРЗА МҰХАММЕД ХАЙДАРДЫҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» МӘЛІМЕТТЕРІ БОЙЫНША).....	8
Бейсеғұлова А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРАШАЙ ЖӘНЕ БАЛҚАР ЭТНОСЫНЫҢ САНЫ МЕН ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОРНАЛАСУЫ.....	16
Бейсенов А. САРЫАРҚА – КӨНЕ МӘДЕНИЕТ ӨЛКЕСІ.....	25
Бейсенов А., Жұмабекова Г., Базарбаева Г. САҚ ДӘУІРІНДЕГІ САРЫАРҚА ТАЙПАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМ МӘДЕНИЕТІ.....	32
Белоус Г.С. О.А. ШКАПСКИЙ ХІХ ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ АГРАРЛЫҚ САЯСАТ ТУРАЛЫ.....	37
Досанова Р.Ш. Н.Ә. НАЗАРБАЕВ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫНЫҢ ГЕНЕРАТОРЫ.....	50
Досанова Р.Ш. ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ЖӘНЕ ОНЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ РЕФОРМА БОЙЫНША ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ.....	56
Есімова Ж.Қ. ТЫҢ ИГЕРУ КЕЗЕҢІНДЕ ҚОС ТІЛ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР.....	60
Есімова Ж.Қ. АЛҒАШҚЫ ТЫҢ ИГЕРУШІЛЕРДІҢ МӘДЕНИ-ТҮРМЫСТЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	74
Жеңіс Ж., А. Дияб Н. ИРАНЫҢ ҚАЗАҚСТАН МЕН ШЫҒАНАҚ ЕЛДЕРІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ РОЛІ.....	85
Жеңіс Ж., М. Атик Султан К. ТӘУЕЛСІЗДІК АЛҒАННАН СОҒҒЫ ИРАНЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА РУХАНИ-МӘДЕНИ БЫҚПАЛЫ ...	91
Иембекова М.О. СИРИЯДАҒЫ ҚАҚТЫҒЫСТЫ РЕТТЕУ БАҒЫТЫНДАҒЫ ДИПЛОМАТИЯ ЖӘНЕ ОҒАН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАТЫСЫ.....	97
Исламбекқызы Ж. ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ ЖАЛАҒАШ АУДАНЫНА 1960-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ҚОНЫС АУДАРҒАН ОТБАСЫЛАР.....	105
Исова Л.Т. ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚТЫҢ ГЕОСАЯСИ ӨЛШЕМДЕРІ.....	110
Исова Л.Т. ҚАЗІРГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ЖАҢА КЕЗЕҢДІК ЖҮЙЕСІ ҚАРСАҢЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК АФРИКА МЕН ТАЯУ ШЫҒЫС МЕМЛЕКЕТТЕРІ.....	119
Исова Л.Т. СЫРТҚЫ САЯСАТТАҒЫ ҚАЗАҚ-МОҢҒОЛ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БАСЫМ-БАҒЫТТАРЫ.....	127
Калемшариев Е. «МОҢҒОЛ ҚҰПИЯ ШЕЖІРЕСІ» ЖАЗЫЛҒАН УАҚЫТЫ ЖАЙЛЫ ҒАЛЫМДАРДЫҢ ПІКІР ТАЛАСТАРЫ.....	136
Камалов А.К., Сауданбекова Ш.Т. ҚАЗАҚТАР МЕН ЖАПОНДАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ БЫРЫМ-ТИЫМ, РӨМІЗДЕР, СЕМИОТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ.....	141
Картаева Т.Е. ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ФОТОДЕРЕКТЕРДІҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	146

Қилыбаева П.Қ. ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ДАМУЫ.....	155
Қилыбаева П.Қ., Нұрсұлтанова Л.Н. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АЙМАҒЫНДАҒЫ СУ МӘСЕЛЕСІ: САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ...	163
Күзембаева Ә.Б., Байкушикова Г.С. ИЗРАИЛЬДІК ЛОББИЗМНІҢ АҚШ-ТЫҢ СЫРТҚЫ САЯСИ БАҒЫТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЫҚПАЛЫ ЖӨНІНДЕ.....	172
Күзембай С.А. АБЫЛАЙ ХАН – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ АЗАТТЫҒЫНЫҢ СИМВОЛЫ («МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ МӘСЕЛЕСІ АЯСЫНДА).....	178
Құрманбаева Қ.С. САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАНДАРДЫҢ АРЫЗ-ШАҒЫМДАРЫ ТАРИХИ ДЕРЕК РЕТІНДЕ (XX ғ. 20-30 жж.).....	185
Мақашева К.Н., Сейдахметова А.А. ОҢТҮСТІК АФРИКА РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АПАРТЕИД ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ САЯСАТ МӘСЕЛЕСІ ЖӨНІНДЕ.....	190
Мақашева К.Н. ҚАЗАҚСТАН-ФРАНЦИЯ: ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ СЕРІКТЕСТІК ЖӨНІНДЕГІ МӘСЕЛЕДЕ.....	200
Мейрманова Г.А., Жандыбаева С.С. ДАЛАЛЫҚ ЭТНОГРАФИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	209
Мурзаходжаев Қ.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖӘДИДТІК ҚОЗҒАЛЫСТЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	217
Нұрғазықызы Д. ЗИЯТ ШӘКӘРІМҰЛЫНЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ КЕЛБЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ЫҚПАЛ ЕТКЕН ФАКТОРЛАР.....	226
Рахимова А.А. СЕМЕЙ ҚЫЗДАР ПРОГИМНАЗИЯ МЕН ГИМНАЗИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫНАН (1856-1917ж.ж.).....	235
Серікқызы А. ХІХ-ХХ ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ МӘДЕНИ-АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	247
Хайрулдаева А. ХІХ ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ХИУА ЖӘНЕ ҚОҚАН ХАНДЫҚТАРЫМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ ТУРАЛЫ ЖЫРАУЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДА.....	253
Хорват В. ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ АРЖАН ТИПТЕС ҚОРҒАНДАРЫН ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	260
Шалагин А.В. IV-XII ҒАСЫРЛАРДА ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАНДА ХРИСТИАНДЫҚТЫҢ ЕНУІ ТУРАЛЫ ТАРИХИ КӨЗДЕРІ (КЕЙІНГІ АНТИКАЛЫҚ КЕЗЕҢ, ОРТАҒАСЫРЛАР).....	271

СОДЕРЖАНИЕ

Атыгаев Н. ИСЛАМИЗАЦИЯ МОГУЛОВ (ПО СВЕДЕНИЯМ «ТАРИХ-И РАШИДИ»МИРЗА МУХАММАД ХАЙДАРА).....	8
Бейсегулова А. ЧИСЛЕННОСТЬ И ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАРАЧАЕВСКОГО И БАЛКАРСКОГО ЭТНОСА В КАЗАХСТАНЕ.....	16
Бейсенов А. САРЫАРҚА – КӨНЕ МӘДЕНИЕТ ӨЛКЕСІ.....	25
Бейсенов А., Джумабекова Г., Базарбаева Г. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КУЛЬТУРА НАСЕЛЕНИЯ САРЫАРКИ В ЭПОХУ САКОВ.....	32
Белоус Г.С. О.А. ШКАПСКИЙ ОБ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКЕ В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.....	37
Досанова Р.Ш. Н.А. НАЗАРБАЕВ ГЕНЕРАТОР ИДЕИ «МӘҢГІЛІК ЕЛ».....	50
Досанова Р.Ш. НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ "МӘҢГІЛІК ЕЛ" И ЕЕ РЕАЛИЗАЦИЯ ПО ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ РЕФОРМЕ.....	56
Есимова Ж.К. ЭТНОЯЗЫКОВЫЕ ПРОЦЕССЫ В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ В ПЕРИОД ЦЕЛИНЫ.....	60
Есимова Ж.К. КУЛЬТУРНО-БЫТОВЫЕ УСЛОВИЯ ЖИЗНИ ПЕРВОЦЕЛИННИКОВ.....	74
Женис Ж., А. Дияб Н. РОЛЬ ИРАНА В ОТНОШЕНИЯХ КАЗАХСТАНА СО СТРАНАМИ ЗАЛИВА: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	85
Женис Ж., М. Атик Султан К. ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ВЛИЯНИЕ ИРАНА В КАЗАХСТАН ПОСЛЕ НЕЗАВИСИМОСТИ.....	91
Иембекова М.О. ДИПЛОМАТИЧЕСКОЕ УРЕГУЛИРОВАНИЕ КОНФЛИКТА В СИРИИ И УЧАСТИЕ В НЕМ КАЗАХСТАНА.....	97
Исламбеккызы Ж. ПЕРЕСЕЛЕНЦЫ В ДЖАЛАГАШСКИЙ РАЙОН КЫЗЫЛОРДИНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1960 ГОДАХ.....	105
Исова Л.Т. ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ЕВРАЗИЙСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	110
Исова Л.Т. ГОСУДАРСТВА СЕВЕРНОЙ АФРИКИ И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА НАКАНУНЕ НОВОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	119
Исова Л.Т. СЫРТҚЫ САЯСАТТАҒЫ ҚАЗАҚ-МОҢҒОЛ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БАСЫМ-БАҒЫТТАРЫ.....	127
Калемшариев Е. ТЕОРИЙ УЧЁНЫХ О ВРЕМЕНИ СОСТОВЛЕНИЯ «СОКРОВЕННОГО СКАЗАНИЯ МОНГОЛОВ»..	136
Камалов А.К., Сауданбекова Ш.Т. СУЕВЕРИЯ И ОБЫЧАЙ В НАЦИОНАЛЬНОМ МИРОВОЗРЕНИИ КАЗАХОВ И ЯПОНЦЕВ. СЕМИОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	141
Картаева Т.Е. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЯ ФОТОИСТОЧНИКОВ В ИСТОРИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ.....	146
Килыбаева П.К. МЕЖКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	155

Килыбаева П.К., Нурсултанова Л.Н. ПРОБЛЕМА ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ.....	163
Кузембаева А.Б., Байкушикова Г.С. К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ ИЗРАИЛЬСКОГО ЛОББИ В ФОРМИРОВАНИИ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА США.....	172
Кузембай С.А. АБЛАЙ ХАН – СИМВОЛ СВОБОДЫ КАЗАХСКОГО НАРОДА (К ПРОБЛЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ «МӘҢГІЛІК ЕЛ»).....	178
Курманбаева К.С. ЖАЛОБЫ-ЗАЯВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК (20-30- ЕГ. XX В.).....	185
Макашева К.Н., Сейдахметова А.А. К ВОПРОСУ ПОЛИТИКИ ЮЖНО-АФРИКАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В УСЛОВИЯХ АПАРТЕИДА...	190
Макашева К.Н. КАЗАХСТАН-ФРАНЦИЯ: К ВОПРОСУ О СТРАТЕГИЧЕСКОМ ПАРТНЕРСТВЕ В XXI ВЕКЕ.....	200
Мейрманова Г.А., Жандыбаева С.С. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛЕВОЙ ЭТНОГРАФИИ.....	209
Мурзаходжаев К.М. ИСТОРИОГРАФИЯ ДЖАДИДСКОГО ДВИЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	217
Нургазы Д. ФАКТОРЫ, ПОВЛИЯВШИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ЗИЯТА ШАКАРИМУЛЫ.....	226
Рахимова А.А. ИЗ ИСТОРИИ СЕМИПАЛАТИНСКОЙ ЖЕНСКАЯ ПРОГИМНАЗИИ И ГИМНАЗИИ (1856 – 1917 ГГ.).....	235
Сериккызы А. НАУЧНАЯ И КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ XIX-XX ВЕКА.....	247
Хайрулдаева А. ОТНОШЕНИЯ КАЗАХОВ С ХИВИНСКИМ И КОКАНДСКИМ ХАНСТВАМИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ ЖЫРАУ.....	253
Хорват В. ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КУРГАНОВ АРЖАНСКОГО ТИПА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	260
Шалагин А.В. ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПО ВОПРОСУ ПРОНИКНОВЕНИЯ ХРИСТИАНСТВА В ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ И В КАЗАХСТАН В IV-XII ВЕКАХ (ПОЗДНЯЯ АНТИКА, СРЕДНИЕ ВЕКА).....	271

CONTENTS

Atygaev N. THE ISLAMIZATION OF MOGHULS (ACCORDING TO MIRZA MUHAMMAD HAIDAR'S «TARIKH-I RASHIDI»)	8
Beysegulova A. NUMBER AND GEOGRAPHICAL LOCATION OF KARACHAY AND BALKAR ETHNIC GROUPS IN KAZAKHSTAN	16
Beisenov A. SARYARKA - LAND OF ANCIENT CULTURE	25
Beisenov A., Jumabekova G., Bazarbayeva G. THE ART OF THE SARYARKA IN THE SAKA EPOCH	32
Belous G.S. O.A. SHKAPSKY ABOUT AGRARIAN POLICY IN THE KAZAKH STEPPE AT THE END OF XIX – THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURIES	37
Dosanova Sh.R. N.A. NAZARBAYEV GENERATOR OF THE IDEA "MANGILIK EL"	50
Dosanova Sh.R. THE NATIONAL IDEA "MANGILIK EL" AND ITS IMPLEMENTATION ON INSTITUTIONAL REFORM	56
Esimova K.Zh. ETHNO-LINGUISTIC PROCESSES IN THE CONDITIONS OF BILING IN THE PERIOD OF GOALINE	60
Esimova K.Zh. CULTURAL-CONDITIONAL CONDITIONS OF LIFE OF THE FIRST CHERRES	74
Zhengis Zh., A. Dyab N. THE ROLE OF IRAN IN RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND THE GULF COUNTRIES: HISTORICAL ANALYSIS	85
Zhengis Zh., M. Atik Sultan K. SPIRITUAL-CULTURAL INFLUENCE OF IRAN TO KAZAKHSTAN AFTER PURCHASING INDEPENDENCE	91
Iembekova M.O. DIPLOMATIC SETTLEMENT OF THE CONFLICT IN SYRIA AND THE PARTICIPATION OF KAZAKHSTAN	97
Islambekkyzy Zh. SETTLERS IN THE DZHALAGASH REGION OF THE KYZYLORDA IN THE 1960TH YEARS	105
Issova T.L. GEOPOLITICAL MEASUREMENTS OF EURASIANS' IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION	110
Issova T.L. THE STATES OF NORTH AFRICA AND THE MIDDLE EAST ON THE EVE OF NEW PERIODIC SYSTEM OF THE MODERN INTERNATIONAL RELATIONS	119
Issova T.L. PRIORITY THE DIRECTIONS OF THE KAZAKH-MONGOLIAN RELATIONS IN FOREIGN POLICY	127
Kalemshariv Y. SCIENTISTS THEORIES ON THE TIME OF COMPOSITION OF THE "SECRET HISTORY OF MONGOLS"	136
Kamalov A.K., Saudanbekov Sh.T. THE RITUAL CULTURE OF KAZAKH AND JAPANESE IN NATIONAL WORLDVIEWS. SEMIOTIC ANALYZE	141

Kartaeva E.T. HISTORICAL AND CULTURAL SIGNIFICANCE OF PHOTOGRAPHIC SOURCES IN HISTORICAL RESEARCH.....	146
Kilybaeva P.K. INTERCULTURAL DEVELOPMENT IN CENTRAL ASIA AT THE PRESENT STAGE.....	155
Kilybaeva P.K., Nursultanova L.N. THE PROBLEM OF WATER RESOURCES IN CENTRAL ASIAN REGION: SOCIO-ECONOMIC ASPECTS.....	163
Kuzembayeva B.A., Baikushikova S.G. INFLUENCE OF THE ISRAEL LOBBY IN SHAPING US FOREIGN POLICY.....	172
Kuzembay S.A. ABLAI KHAN - A SYMBOL OF FREEDOM OF THE KAZAKH PEOPLE(TO THE PROBLEM OF NATIONAL IDEA "MANGILIK EL").....	178
Kurmanbayeva S.K. COMPLAINTS-APPLICATIONS OF POLITICAL REPRESSION AS A HISTORICAL SOURCE(20-30YEARS OF XXCENTURY).....	185
Makasheva N.K., Seidakhmetova A.A. TO THE QUESTION OF THE POLICY OF THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF APARTHEID.....	190
Makasheva N.K. KAZAKHSTAN-FRANCE: TO A QUESTION OF STRATEGIC PARTNERSHIP IN XXI A CENTURY.....	200
Meirmanova A.G., Zhandibaeva S.S. RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME.....	209
Murzakhodzhayev M.K. HISTORIOGRAPHY OF THE JADID`S MOVEMENT IN KAZAKHSTAN.....	217
Nurgazy D. THE FACTORS THAT AFFECTED THE FORMATION OF ZIYAT SHAKARIMULY`S PERSONALITY.....	226
Rakhimova A.A. FROM THE HISTORY OF THE SEMIPALATINSK FEMALE PROGYMNASIUM AND GYMNASIUM (1856 – 1917).....	235
Serikqyzy A. SCIENTIFIC AND CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE KAZAKH INTELLECTUALS OF THE XIX-XX CENTURY.....	247
Khairuldaeva A. RELATIONS OF THE KAZAKHS WITH THE KHIVA AND KOKAND KHANATES IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY IN THE ART OF ZHYRAU.....	253
Horvath V. PROBLEMS OF THE RESEARCH OF THE KURGANS OF ARZHAN-TYPE OF CENTRAL ASIA.....	260
Shalagin A.B. HISTORICAL SOURCES ON THE PENETRATION OF CHRISTIANITY INTO CENTRAL ASIA AND KAZAKHSTAN IN THE IV-XII CENTURIES(LATE ANTIQUITY, MIDDLE AGES).....	271

EDU.E-HISTORY.KZ

Электрондық ғылыми журналы
2017. 2(10)

Бас редактор: Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген: Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.06.2017.

Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй